

Ki lehetett Petőfi aszódi „Borcsá”-ja?

Petőfi Sándor életrajzának ma is megvannak a fehér foltjai, bár ezzel korántsem a születés és a halál – úgy látszik, megunthatatlan – vitáira vagy a szibériai túlélés legendájára kívánunk utalni. A költő tüzetes biográfiája Ferenczi Zoltántól éppen százesztendőss,¹ és annak is 23 éve már, hogy megjelent az új kísérlet mindmáig egyetlen megmaradt kötete, Fekete Sándor tollából.² Ideje tehát, hogy az egyik életrajzi mozzanatot visszavegyük újbóli vitatásra: ki volt Petrovics Sándor gimnáziumi tanuló színész-szerelme, az Aszódon látott Borcsa? Alkalmat adhat erre, hogy túl vagyunk az új *Színházművészeti Lexikon* és az 1790–1873 évkört tárgyaló színháztörténeti kézikönyv anyaggyűjtésén, sőt megjelenésén, rendelkezünk a Petőfi-adattár három kötetével, és örvendetesen meggyarapodott a Petőfi-re vonatkozó helytörténeti szakirodalom is.

Miért nem Erdélyiné Borbála?

Fekete Sándor komoly terjedelmet szentelt a kérdésnek,³ s végül arra a következtetésre jutott, hogy Borcsa Erdélyi Györgyné Sáska Borbálával azonos. Ez azonban az újabb (és a régebbi) színészeti irodalom alapján nem állja meg a helyét. A színész maga is vándorkomédiások gyermeke: Sáska János és Koronka Borbála leánya, 1800-ban született Kolozsvárott, és ugyanott gyermekszínészként kezdte meg a pályát, először 1803. máj. 8-án lépve színpadra.⁴ Beceneve – a színlapon is – Sáska *Biri* volt; Déryné ugyanezen a néven emlegeti naplójában, amikor együtt szerepeltek 1810 után a második pesti társulatban.⁵ A színész a vélhető aszódi fellépések idején tehát 37 vagy 38 éves (s nem a Fekete feltételezte 27), azaz a diák rajongónak akár anyja is lehetne, hiszen Hrúz Máriánál mindössze kilenc évvel fiatalabb.⁶ Ráadásul középtársulatok vezető színésznője már 1820 óta, aki ugyan nem jött szóba a Pesti Magyar Színház társulatának alapításánál, de faluzó társulatoknak sem volt tagja. A tehetséges, fiatal hősszerelmeseket játszó Erdélyi György halála után (Debrecen, 1836. márc. 7.) nevezhető ugyan özvegynek, de „magányos színésznő”-nek nem; ekkor ugyanis visszatért első férjéhez, Ujfalu Sándor direktorhoz, akinek együttesében egyébként Erdélyi is játszott, bár az Erdélyiné nevet továbbra is használta, amint azt Fekete Sándor helyesen észrevette és rögzítette.⁷

A „Ferenczitől Dienesig” megrótt Petőfi-irodalom⁸ mentségére szolgáljon, hogy maga a koronatanú, Petőfi megszólalt ugyan versben és prózában, de sem nevet, sem évszámot nem adott színészkalandja jobb azonosításához. Az *Uti jegyzetekben* (1845) így örököltette meg a gimnázium elhagyásának kudarcos kísérletét: „Professzorom (Isten áldja meg őt!) jónak látta tettbe menedő tervemet egy oly férfinak

¹ FERENCZI Zoltán, *Petőfi életrajza I–III.* Bp., 1896. (A továbbiakban: FPÉ.)

² FEKETE Sándor, *Petőfi Sándor életrajza I.* Bp., 1973. (A továbbiakban: PSÉ.)

³ PSÉ, 96–109.

⁴ Vö.: FERENCZI Zoltán, *A kolozsvári színészet és színház története.* Kolozsvár, 1897. 132.

⁵ *Déryné naplója.* S. a. r. BAYER József. Bp., 1900. I. 110.

⁶ Petőfi anyjának születési anyakönyvi bejegyzése: *Petőfi-adattár III.* Gyűjtötte, s. a. r. és a jegyzeteket írta KISS József. Bp., 1992. 150. (A továbbiakban: PAT.)

⁷ PSÉ, 105.

⁸ FPÉ, I. 91.; DIENES András, *A fiatal Petőfi.* Bp., 1968. 231. A vonatkozó emlékezések HATVANY Lajosnál: *Így élt Petőfi.* Bp., 1967². I. 203–210. (A továbbiakban az itt közöltekre külön nem hivatkozunk; a kiadvány hivatkozása ezentúl: IÉP.)

megírni, kinek eléggé nem dicsérhető tulajdonsága volt: a színészetet csodálatra méltó képen való módon gyűlölni. Ezen ritka tulajdonú férfi történetesen épen az atyám volt, ki – mint jó atyához illik – a veszedelmes hírvétel után egy percig sem késelt pokoli örvénybe sülyedendő fija megmentésére rohanni. S istentelen szándékomtól csakugyan eltérítettek atyai tanácsai, mellyek még hetek mulva is meglátszottak... hátamon és lelken porsátorának egyéb részén.”⁹ Az *Első esküm* című, hagyományosan 1847 áprilisára datált vers kiegészíti ugyan az események rajzát (tanára, Koren István bezárta, hogy ne szökhessen el a társulattal), ám témánk szempontjából a diákkori lázadást és fogságot szabadságprogrammá emelő költemény csak egyetlen adattal szolgál, mindjárt első és második sorában: „Fiú valék még, iskolás fiú, / Tizenöt éves...”¹⁰ A dátum és a színésznév kérdésében ezért értékelődhetnek föl az emlékezések, amelyeket – a maguk ellentmondásosságában – közvetett dokumentumokkal igyekszünk az alábbiakban szembesíteni.

Melyik év, melyik színtársulat?

Az *Első esküm* idézett sorai alapján a történeteket 1838-ra datálhatnánk. Csak hogy Petőfi 1837 júniusában is 14 és fél éves, és kerekíthet fölfelé, kivált, ha komoly érzelmekre érettnek, felnőttebbnek akarja magát mutatni. Az életkor kérdése – érdekes módon – a hivatalos aszódi iskolai okmányokban sem egyértelmű: az 1835/36. tanév bizonyítványában 13, az 836/37. éviben 14 évesnek írja őt Koren (tehát eddig a betöltött éveket számolta), az 1838. jún. 27-én kiállított végbizonyítvány azonban váratlan ugrással 16 évesnek írja a diákot,¹¹ aki eszerint 1837-ben volt 15 éves...

Koren maga 1875-ben szólalt meg a Vasárnapi Ujság május 30-i számában. Évet nem mondott, kikövetkeztethető dátumai pedig ellentmondásosak: a színtársulat Petőfi „harmadik tanulói évének vége felé” érkezett Aszódra (eszerint 1838 tavaszának végén). Ez után meséli el a katonának állás szándékát, megjegyezve, hogy azért „Sándor elvégezte Aszódon a negyedik nyelvtani osztályt.” (Eszerint 1837-ben színésznek, 1838-ban katonának akart állni?) A Koren István többszöri szóbeli közlésére hivatkozó Verner László (Vasárnapi Ujság 1893. máj. 14.) határozottan 1838-at írt. A költő osztálytársai közül az 1837-ben eltávozott Dömök Elek Petőfi „másodikos syntaxista” korára, azaz az 1837/38-as tanévre tette az esetet; hasonlóképpen a szintén eltávozott, tanulmányait Szarvason folytató Kemény Mihály is.¹² A megbízható emlékezőnek tartott osztálytárs, Dlhányi Zsigmond nem említett évet. A másodkézből értesülők általában (Vernerhez hasonlóan) 1838-at írtak; a Dlhányi szóbeli közlésére hagyatkozó Török Aurél viszont 1837-et.

Meglehető változatosságot mutat a Petőfit az iskolától elcsábító színtársulat igazgatójának neve is az emlékezősekben. Dlhányi Tóth nevű direktort említett, a rá hivatkozó Török Aurél szintén; a Portier-család hagyományában Hetényi József neve élt. Kemény János, aki Pozsonyban magától Petőfitől hallotta a történetet, „Balogh vagy Gaál” színtársulatáról beszél, emlékezése jegyzetében. A Petőfi-kutatók (Ferenczi és őt elfogadva Dienes) abból indultak ki, hogy 1837-

⁹ Petőfi Sándor összes művei (kritikai kiadás). S. a. r. V. NYILASSY Vilma, KISS József. Bp., 1956. V. 19.

¹⁰ Petőfi Sándor összes üve (kritikai kiadás). II. S. a. r. VARIAS Béla. Bp., 1951. 180.

¹¹ PAf, III. 14–17.

¹² Az aszódi kisgimnáziumra nézve kitűnő, korszerű áttekintéssel rendelkezünk ASZTALOS Istvántól: *Petőfi aszódi iskolája*. Studia Comitatus Pestiensis, 19. Szerk. IKVAI Nándor. Szentendre, 1989. 210–274. Önálló füzetként is, a Múzeumi Füzetek 40. számaként: Aszód, 1989.

ben igazolhatóan Balog(h) István társulata játszott Aszódon, ismerjük máj. 30. és jún. 11. közötti műsorukat és bevételeiket is.¹³ Egy évvel későbbi visszatérésük sem tűnhet tehát valószínűtlennek. Fekete Sándornak viszont igaza van abban, hogy az 1837. évi jelenlét nem vetíthető át egy évvel későbbre, kivált a vándorszínészet instabil viszonyai között nem.

Viszonylagos egyetértés uralkodik a színész-ideál utónevét illetően. Kemény János szerint maga Petőfi nevezte meg *Borcsát*, és ez az egyetlen név köszön vissza másoknál is. Családnevét csupán a másodkézből dolgozó Tahy János írta le 1897-ben: *Thuri Boriska*. Egyetérthetünk tehát Fekete Sándorral: „A *Thuri* névnek egyébként nem kell jelentőséget tulajdonítanunk, csak a *Borcsának*, mert az utóbbit többen is említik, míg a *Thuri* nevet csak a teljességgel megbízhatatlan Tahy.”¹⁴

Kísérlet az év és a társulat meghatározására

1837-ben és 1838-ban Aszódon változatlanul egyetlen színtársulat jelenlétét tudjuk dokumentálni, s ez Balog Istváné. Naplójában azonban érdemes nemcsak az itteni feljegyzéseket vizsgálni, amint azt a kutatás eddig tette. Baracskáról ugyanis 1837. február 4-én az alábbi bejegyzés olvasható: „Gal Bortsa jöttek.” A sajtó alá rendezett szövegben: „Gál, Bortsa jöttek.”¹⁵ Ekkortól szerepel tehát Balog társulatánál a Petőfi elbeszélésére hivatkozó Kemény János említette „Gaál”, és először bukkan elénk – immár dokumentumban – a *Borcsa* név. Aszódon nem volt nyomda, a kézzel írott egykori színlapokból nem maradt ránk példány. Gál azonban a társulattal maradt; a következő állomáshelyen, Turán 1837. június 23-án rögzítette a direktor, Balog István a naplóban: „... einamja [juttalom-játéki bevétele] Gálnak 22 [forint]”.¹⁶

A másik két említett színgazgató közül a csak másodlagos forrásban, 1907-ben említett Hetényi Józsefről nem állapítható meg, hogy 1837-ben vagy 1838-ban Aszódon megfordult volna. A „Tóth” jelentheti Tóth Istvánt, aki 1835 és 1838 között Kassán játszott, és az együttessel nyaranta rendszeresen Balatonfüreden vendégszerepelt, amikor is minden bizonnyal évente kétszer átutazott Aszódra, a Kassa–Miskolc–Pest útvonalat járva. Talán ennek emlékeként merült fel neve. Igaz, ő nem volt színgazgató, hanem a Komlóssy Ferenc vezette társulat hősszínésze. A színháztörténet számon tart egy Tóth János nevű színészt is, aki 1836 után kistársulatok igazgatójaként járt a vidéket. Nem lehet viszont azonos az emlegetett Tóth a Fekete Sándor által egyedüli lehetőségként számon tartott Tóth Józseffel,¹⁷ a Nemzeti Színház majdani vezető művészeivel, mert ő csak 1841-ben lépett a világot jelentő deszkákra.

A helytörténeti kutatásnak köszönhető, hogy a Balog István vezette társulat aszódi, 1837. máj. 30. és jún. 11. közötti szereplése kapcsolatba hozható Petőfi Sándor lázadásával és szökési kísérletével. Jelesül Tóth Sándornak, aki 1945-ben összegyűjtötte, ezzel megmentette, majd rendezte Szabadszállás szétszórt levéltárából a Petrovics-iratokat, belőlük utóbb külön fondot formált, és azt közgyűjte-

¹³ *Balogh István naplója*. S. a. r. és kiad. BARNÁ János. Makó, 1928. 41. Idézi: IÉP, I. 202. (jegyzetben). A napló kézírata: OSZK Kt. Oct. Hung. 671. Az Aszódra vonatkozó bejegyzések: 42. f. r.

¹⁴ PSE, 104. (jegyzetben).

¹⁵ OSZK Kt. Oct. Hung. 671. 40. f. r.; i. m. 40.

¹⁶ Uo. 42. f. r. és i. m. 41.

¹⁷ PSE, 97.

ménybe adta. Kutatásait a közelmúltban könyvben foglalta össze.¹⁸ Ebben közreadta, a vásárokra járó, sokféle utazó mészárszék-, bolt-, föld- és kocsmabérlő Petrovics István belföldi útlevél-kérelmeit is, amelyekkel az utazásokat igyekeztek biztonságosabbá tenni. Az 1836-tól vezetett „Utazó Levelek Jegyző Könyvé”-ből megállapítható, hogy Petrovics 1837. jún. 19-én kért és kapott útlevelet a 167. jegyzőkönyvi szám alatt – Aszódra. Ezt ugyan máskor is megtette, hiszen fiai ott tanultak, ám ezúttal nem keresett föl vásárokat, nem tért ki Pest-Budára sem, hanem szemlátomást igen sietett. Június 29-én már nemcsak otthon volt, hanem újabb útlevelet kapott (170. jegyzőkönyvi szám) „vásárokra” menendő, azaz a szokott gazdasági tevékenységet folytatva.¹⁹ Idevonva Petőfi tanúságtételeit, hiánytalan időrendi láncolatot kapunk: a rekordbevételű búcsúelőadást 1837. jún. 11-én tartó Balog-társulat feltehetően másnap, azaz jún. 12-én indulhatott következő állomáshelyére, a szomszédos Turára, ahol jún. 15-én kezdtek játszani. Ekkorra tehető Petőfi szökési kísérlete, elzárása Koren által, a szövegében nem ismert tanári levél megírása és elküldése, amire Petrovics István soronkívüli, jún. 19-i útlevélkérelme volt az azonnali válasz. Az apa sietsége a maga szempontjából tökéletesen érthető. Ne feledjük: Koren István szavai szerint már 1835-ben is azért hozta fiát Pestről Aszódra, mert az ott „a színházak körül ólálkodott”.²⁰

Tegyünk ellenpróbát: 1838 hasonló, tanév végi időszakában az árvízkárosult, eladósodott, a csőd szélére került Petrovics jún. 23-án kért ugyan útlevelet, de Pest-Budára. Ami nem zárja ki ugyan Aszód fölkeresését sem, ám véleményünk szerint inkább anyagi viszonyaival állhatott összefüggésben, mivelhogy az előző napon, 1838. jún. 22-én adott ki Szabadszállás tanácsulése vagyongigazolást Petrovics kérésére.²¹

Ki lehetett Borcsa?

Gál Mihály a vándorszínészet egyik legendás alakja volt, aki nem véletlenül került éppen Balog István társulatához: a marosvásárhelyi kollégium volt diákjaként nála kezdte a pályát 1814-ben Nagykárolyban. Majdnem egyivásúak voltak: Balog 1790-ben, az „ákosfalvi” előnévvel büszkélkedő, székely nemesi családból származó Gál (neve ebben a formában a gyakoribb) 1791-ben született. Barátságuk később is tartott: 1856-ban Balog rendezte sajtó alá Gál naplóját és együtt emlegették őket Pesten is, egészen Gál 1866. ápr. 27-i haláláig.²² Gál naplója azonban csak kb. 1820-ig terjedt, a róla feljegyzett anekdoták is vagy ekkoriak vagy időskoriak. A köztes vidéki vándorévekről szinte semmit nem tudunk; Baloggal ellentétben azonban ő nem lett a Nemzeti Színház tagja. Az aszódi időzékorkor tehát már nem volt fiatal ember, ráadásul szerepköre is öregítette, mert ifjan is idős karakterfigurákat alakított.

Feleségéről, családjáról sem a fiatalkori, sem az időskori történetek nem szólnak, holott a Schöpflin Aladár szerkesztette *Magyar Színházművészeti Lexikon* szerint szinte dinasztiaalapítónak tekinthető. 1844-ben, Marosvásárhelyen született Ida lánya 1861 és 1884 között játszott; veje, Kendi Gusztáv szintén színész volt,

¹⁸ TÓTH Sándor, *Petőfi és szülei Szabadszálláson*. Szabadszállás, 1994. Recenziónk róla: ItK 1995. 261–263.

¹⁹ I. m. 51.

²⁰ Vö.: PSE, 81. Az emlékezés: IÉP, I. 172–173.

²¹ TÓTH Sándor, i. m. 54., 57–58.

²² *Gyámbot*. Szerk. és kiad. FUTÓ János. Pest, 1858. 19–48. Gál életrajza ennek alapján BATHORY ROMÁNCSIK Mihálynál: *Magyar színészek és színésznők életrajzai*. Kassa, 1883. 117–119.

aminthogy ezt a pályát választotta Boriska, Piroska és Andor nevű három unokája, és színész volt unokaveje is.²³ Az eset inkább tipikus, mint egyedi. A vándorszínészeti életforma és a művészi pálya alacsony társadalmi presztízse miatt a színészek általában egymás között házasodtak; sőt, a reformkorból arra is van több példánk, hogy az egyik leánytestvér színész-párválasztása hasonló körre határolta be nővérei házassági lehetőségeit.

A vándorszínészek életének anyakönyvi kutatása rendkívül nehéz feladat. A Fekete Sándor által is forgatott, Benkő Kálmán szerkesztette *Magyar színvilág* című kötet kb. 900 neve (1790 és 1872 évkörben) és a színházi zsebkönyvek, valamint a nyomtatott színlapok névanyaga csak a jelentősebb társulatok személyzetét ölelte föl, a számos kis- és törpetársulatokét nem – tehát egyazon színész életrajzában is lehetnek terjedelmes „lyukak”, ha történetesen utóbbiak tagja volt. (Erre a forráshiányra vezethetők vissza Petőfi színészéletének 1841. nyári fehér foltjai is.) A lexikonadatok között feltűnő, hogy Gál Mihály unokáját Boriskának hívták, holott a név a színpadon nem volt gyakori.²⁴ A magyar névadási gyakorlatot figyelembe véve feltételezhető volt, hogy Kendi Gusztáv és Gál Ida leánygyermeké anyai nagyanyja nevét kapta. Ezért a területileg illetékes közgyűjteménytől, a Maros megyei Levéltártól (Arhivele Statului jud. Mureș, Tirgu-Mureș) megkértük a református születési anyakönyvet, amelynek tartalmaznia kellett az anya, Gálné nevét is. (Gál maga említette naplójában kálomista voltát.) A Marosvásárhelyről megküldött bejegyzés a következő:

„1845. 28 Febr. – Színész Akosfalvi Nemes Gál Mihálynak László Borbáratól Ida. K[ereszt]. Apj[a]. Színész Igazgató Kilényi Dávid. K[ereszt]. Any[a]. Nagy Laura Kis Asszony. Bába Somboriné”²⁵

A bejegyzésből, amely pontosítja a lexikon adatát is, a következőket állapíthatjuk meg:

– a keresztelés és a születés napja azonos, a házasság pedig törvényes volt, az ettől eltérő eseteket ui. az anyakönyvben rögzítették,

– nagyon képbe illő a kereszttapa, Kilényi Dávid személye: 1814-ben Baloggal és Gállal együtt Nagykárolyban találjuk őt is, a barátság tehát évtizedesnek mondható.

Ha az anya 1845-ben még szülőképes korban volt, 1837-ben igen fiatalnak, férjénél jóval fiatalabbnak kellett lennie. Márpedig csekély a valószínűsége annak, hogy 1837-ben Gállal már együtt szerződő „Bortsa” és az 1845-ben szülő Gálné (akinek utónevére, mint láttuk, semmi előfeltevésünk nem volt), azaz *László Borbála* két különböző személy lenne.

*

Ki volt Petőfi aszódi Borcsája? Teljes bizonyossággal nem tudjuk. Ki lehetett ő? Újabb adatok napfényre kerüléséig az 1837-re datálható színészkaland hősnőjét László Borbála személyében gyaníthatjuk.

Kerényi Ferenc

²³ *Magyar Színművészeti Lexikon*. Szerk. SCHÖPFLIN Aladár. Bp., 1929. II. 404. „Kendi Gusztáv” címszó. Kendi többkötetesre tervezett emlékirataiból egyetlen jelent meg (*Hullott levelek egy vén színész életéből*. I. Ds., 1908.); ebben azonban sem házasságáról, sem felesége családjáról nem szól.

²⁴ Vö.: PSE, 104. (jegyzetben).

²⁵ Az adatért dr. Ioan Scurtu professzor úrnak, a Román Köztársaság Belügyminisztériuma Levéltári Főigazgatósága vezetőjének és Liviu Boar igazgató úrnak, a Maros megyei Állami Levéltár vezetőjének tartozunk köszönettel. – A bejegyzés aláhúzásai az eredetiben.